

**Lidé duhového hada
a Strážci dlouhého šedého mraku**

*Minulost a současnost domorodých obyvatel
Austrálie a Nového Zélandu*

JANA KULHÁNKOVÁ

**Lidé duhového hada
a
Strážci dlouhého
šedého mraku**

*Minulost a současnost domorodých obyvatel
Austrálie a Nového Zélandu*

FHS UK / AGORA

Tento výstup vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2010
– 261704.

© Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, 2010
© Jana Kulhánková, 2010
photos© Jana Kulhánková, 2010
cover© Jakub Kubů, Jana Kulhánková, 2010

ISBN 978-80-87398-09-8

Každá kultura žije svůj sen.

Lewis Mumford

*Věnováno Georgi Chaloupkovi,
jednomu z největších znalců jeskynního umění,
dále všem mým přátelům,
kteří tuto knihu dobrovolně přečetli ještě v přípravné fázi,
a především zemi a lidem Austrálie a Nového Zélandu.*

Poznámka autorky:

Tato kniha vznikla na základě mých pobytů v komunitách původních obyvatel v Austrálii a na Novém Zélandu. Předkládá mé osobní postřehy z kontaktu s nimi a uvádí současně v hlubší kontext to, jak se vyvíjel život Aboriginců před příchodem Evropanů a po něm. Zabývá se otázkami společenského uspořádání a fungování, tradičního náboženství a práva, prvního kontaktu s Evropany i rolí muže a ženy ve společnosti. Nenabízí však přehled historických událostí, představuje spíše témata související s mým výzkumem. Smyslem každé z kapitol je také přiblížit, jak se tradiční způsob života Aboriginců a Maorů prolíná s moderním životem ve městech i v jejich soužití s většinovou západní kulturou. Styčným bodem je pak fenomén kulturní revitalizace neboli navracení k původním modelům a tradicím, a to zejména v oblasti komunitního života, výchovy a vzdělávání dětí v těchto dvou kulturních oblastech. Kniha je rozdělena na dvě části – jsou věnované Austrálii a Novému Zélandu. Často však problematiku obou zemí spojuje a nabízí i obecná zamyšlení nad životem v západní kultuře.

Obsah

<i>Mezi domorodci</i>	13
LIDÉ DUHOVÉHO HADA	19
<i>Zákony země</i>	20
<i>Mužské a ženské záležitosti</i>	24
<i>Elementární formy náboženství u Aboriginců</i>	25
<i>Život ve snění</i>	26
<i>Snění a lidská identita</i>	29
<i>Domorodá ekologie a hospodářství</i>	30
<i>Domorodé umění</i>	33
<i>Kultovní Australan George Chaloupka</i>	35
<i>Kolonizace Austrálie a její následky</i>	37
<i>Jací jsou dnes?</i>	42
<i>Fungování moderní rodiny a společnosti</i>	45
<i>Vzdělávání původních obyvatel</i>	48
<i>Současný stav domorodých jazyků</i>	52
<i>Zdraví a medicína</i>	55
<i>Organizace rodinné péče Kummara</i>	57
<i>Závěr</i>	65
STRÁŽCI DLOUHÉHO ŠEDÉHO MRAKU	69
<i>Obydlí a hospodářství</i>	70
<i>Náboženství</i>	72
<i>Maoritanga</i>	75
<i>Tradiční společnost</i>	77
<i>Smrt očištěná pokropením</i>	78
<i>Rituál</i>	80
<i>Maorské umění</i>	82
<i>Maoři versus Britové aneb Kolonizace Nového Zélandu</i>	83
<i>Lidé země</i>	85
<i>Víra, umění a politika</i>	88
<i>Maorština a vývoj školství na Novém Zélandu</i>	90

<i>Maorské školy a jejich koncept výuky</i>	95
<i>Zpět ve školce</i>	98
<i>Učitelé maorštiny</i>	102
<i>Závěr</i>	105
<i>Použitá literatura:</i>	109
<i>Vysvětlivky:</i>	113

Mezi domorodci

Researching people means living with them, doing what they do, eating what they eat.

(Zkoumat společenství lidí znamená s těmito lidmi žít a dělat to, co oni, stejně jako jíst to, co oni.)

Když jsem se na vysoké škole s jistotou rozhodla pro studium kulturní antropologie, nedělala jsem si přílišné iluze o praktičnosti tohoto oboru či jistotě dalšího uplatnění. Pod antropologií, která u nás ještě nemá příliš vybudovanou tradici, si mnoho lidí vybavuje studium fyzické stránky lidského těla, kostí, případně souvislost s kriminalistikou a podobně. Mne však tato disciplína lákala. Přestože se mnozí mí kolegové a spolužáci drželi spíše české tematiky, kterou lze považovat za nám dostupnější a snad i pro výzkum vhodnější, mne bavila spíše představa někam vyjet, cestovat a poznávat. Nemohla jsem se dočkat prvního terénního výzkumu a zvolila jsem pro něj skutečně jednu z dálav největších – Austrálii. Tam jsem v té době již určité zázemí měla – australského přítele, kterého jsem poznala v čajovně v Praze. Byl velmi potěšen, když jsem podle jeho podivného přízvuku správně odhadla, odkud pochází. Mě zase dotyčný překvapil dopisem, v kterém bylo kromě parfému i pozvání na druhý konec světa. Učarovala mi nakonec i fotografie jeho domu s komentářem: „*My house, I built it myself*“ („To je můj dům, který jsem sám postavil.“). A tak jsem se poprvé vydala do „Země královny“ neboli Queenslandu a města zvaného Toowoomba, kde jsem se stala profesionální střihačkou vína. Už při této první návštěvě jsem se podívala i do centra australské pouště neboli Outbacku – města Alice Springs. Jméno, které se mi do té doby vybavovalo hlavně v souvislosti s českou zpěvačkou, pro mne hned získalo nový význam. Co na mne zapůsobilo nejvíc, byla právě magie tohoto místa, spojená s domorodou kulturou původních obyvatel. Komunita Aboriginců je zde opravdu silná. Zdržují se ve městě a okolí, někteří pracují jako správci parků, jiní žijí ze státní podpory. Poprvé jsem zde také slyšela jejich původní jazyk. Musím přiznat, že jsem z nich měla smíšené pocity. Zdálo se mi do-

konce, že mi ve své austrálštině nadávají. O to víc mne však jejich tajemnost začala přitahovat. V hovoru s běžnými Australany jsem zaznamenala, že většina z nich má vůči svým původním obyvatelům podobné předsudky jako většina Čechů vůči Romům. Údajně jen pobírají podporu, protože se jim nechce pracovat, a stát jim ještě platí za to, že posílají své děti do škol. Existují i mýty o tom, že Aboriginci dostávají zdarma auta a byty. O to víc jsem byla pochopitelně zvědavá, nakolik je to vše pravda. Díky meziuniverzitnímu výměnnému programu jsem se hned za rok vrátila do Austrálie jako student, a to kultury původních obyvatel – *Aboriginal studies*. Během několika měsíčního pobytu jsem měla možnost navštívit také Nový Zéland, kde mne naopak nadchlo maorské umění i mnohem vstřícnější přístup k původnímu etniku. Dva roky nato jsem se opět dívala z letadla na Pacifik a semestr studovala na novozélandské univerzitě v Otagu – tentokrát kulturu Maorů.

Stejně jako do Austrálie i na Nový Zéland jsem jela s tím, že poznám skutečné lidi a jejich komunitu. Čtení knížek a návštěvy turistických center, kde vám na požádání zatančí a zazpívají – nic z toho nenahradí osobní kontakt. Poznání nového však vždy znamená nutnost povystoupit z ulity vlastního ega. Čím víc je ten druhý jiný, tím víc musíte opustit i vlastní kulturní skořápku. Jen tak je možné k druhému přistupovat bez předsudků. Je to snad jedna z vlastností, která by měla být vrozená, přesto nám ale často činí potíže. Lidé, které jsem v obou zemích stihla poznat, byli však velmi vřelí. Snad jen někteří Aboriginci nemají příliš v lásce antropology. Spojují si je s kolonizací stejně jako s vědci, kteří je jezdili zkoumat. Výzkum pak v tehdejší době obnášel i měření kostí, odlitky obličeje apod. Není proto divu, že jsou dodnes citliví na to, nadřazuje-li se jedna kultura druhé. Ve vědě a výzkumu, stejně jako ve všech záležitostech, které se jich týkají, tak původní obyvatelé rádi vidí své protějšky. Někteří úplně odmítají perspektivu západní vědy. Označení jako *half blood* nebo *full blood*, určující, do jaké míry jim v žilách koluje domorodá krev, jsou v Austrálii politicky nekorektní. Jakmile však ukážete dobrý úmysl nebo vás uvede někdo z jejich komunity, situace je úplně jiná. Brzy

jsem měla víc „domorodých“ přátel, než jsem vůbec čekala. Možná je to i tím, že s Maory a Aboriginci prostě byla větší sranda a přátelství s nimi se mi zdálo o něco upřímnější. S Aboriginci jsem strávila hodně času v přírodě, která je pro ně stále duchovním místem. Jsou schopni vyprávět o okolní krajině tak, že získáte pocit dokonalého zasvěcení. Ženy mne provázely po pobřeží a vyprávěly o tom, jak hledat škeble a které bobule jsou jedlé, že se lidé dělí na *fresh water* (ze sladkých vod) a *salt water* (z moře), i o tom, co je to *women's business*, do kterého by se muži vůbec neměli plést. Vnímala jsem u nich vůbec větší důraz na oddělení mužského a ženského světa, a možná snad i proto jsem při komunikaci s mužskými zástupci bývala lehce nervózní. Neustále jsem si uvědomovala, že bych se jim neměla dívat přímo do očí. Zvláště ze starších lidí však čišela jakási magická a nekonečná moudrost a hloubka.

Vůči novozélandským Maorům jsem měla od prvního setkání respekt pro jejich konstituci – vysokou a mohutnou postavu. Svalnatá těla vyššího vzrůstu mívají dokonce i ženy, a tak i ony vzbuzují jakousi přirozenou autoritu. Když jsem při televizním přenosu zápasu v rugby poprvé viděla maorskou *haku* (performativní tanec), přeběhl mi mráz po zádech. O to silnějším zážitkem pak bylo vidět *haku* přímo na festivalu Te Matatini. Ten probíhá každé dva roky a vždy se jej účastní široká komunita. Poněkud paradoxní bylo, že jsem se na ten svůj ve městě Tauranga vypravila s policistou z Rotoruy. Jelikož se jedná o město s největší maorskou kriminalitou, dovedete si asi představit, jak moc je zde v oblibě policie. Nakonec jsme na festivalu skončili jako téměř jediní dva běloši, lidé nám třásli rukou a byli evidentně rádi, že tam mne i policejního inspektora měli. *Haka* je však fenomén sám o sobě, Maori ji s radostí praktikují při každém úspěchu, týmové motivaci nebo z čiré radosti. Maorský kamarád Pihi nám třeba zatančil poté, co z moře vytáhl pořádnou makrelu. *Haka* je bohatá na gestikulaci a mimiku a je pravda, že tento aspekt Maori přejali i do běžného chování. Bude to znít zvláště, ale mají prostě neobyčejnou schopnost poulit oči a vyplazovat jazyk. Jejich kultura je vůbec silně performativní, což dokazuje množství rituálů, jež se stále

praktikují. Jsou to také velcí milovníci jídla. U obou z popisovaných kultur jsem zaznamenala velkou štedrost a pohostinnost. O návštěvníka musí být dobře postaráno, jeho odbytí se naopak považuje za selhání. Hojnost je vůbec jedním z typických znaků maorské kultury, ve které je hubenost jednou z nejhorsích věcí, jež jedince mohou potkat. Zatímco Aboriginci nám servírovali klokaní maso s rýží a vsudypřítomný chléb z nekynutého těsta, nejlépe s medem, Maoři si líbovali v mase všech druhů a podob. Klimatické podmínky si zřejmě žádaly silné tukové zásoby, neboť záliba Maorů ve smažených hranolcích, rybách a tučném mase je přímo enormní. Jak Novozélandané, tak Maoři si libují ve *fast foodech*, které najdete na každém rohu. Kamarád z Izraele mé opovržení komentoval tak, že pokud se chci sžít s místními a poznat je, musím žít jako oni a jíst to co oni. V jídle se mi jim však vyrovnat nepodařilo. Nicméně nabízené se odmítat nemá, a proto jsem s chutí ochutnala *hangi* neboli tradičně připravené maso se zeleninou. Často se servíruje turistům během maorských kulturních večerů, kde se kromě ochutnávek hudebních a tanečních dočkají i těch z tradiční kuchyně, na které se většinou také nejvíc těší. Maoři vůbec dokážou svou tradiční kulturu dobře ohodnotit a zpeněžit nebo lépe řečeno nijak se tomu nebrání. V nabídce je množství workshopů a kurzů řezbářství či tkaní. O své zkušenosti s jedním takovým kurzem se podělím později.

Pokud komunitu poznáváte hlouběji, a dokonce s ní nějaký čas žijete nebo pracujete – jednoduše děláte to, co ostatní – stáváte se zúčastněným pozorovatelem. V terénním etnografickém výzkumu je vždy dobré mít nějakého prostředníka. Je to většinou člen komunity, který vás do ní přivede, představí těm v rozhodujících pozicích a v jistém smyslu se za vás zaručí. Nezbytnou důvěru tím získáte mnohem snadněji a rychleji. Zatímco v Austrálii mi se vstupem do komunity pomohla škola, u Maorů jsem si pomohla sama. Dostala jsem se do nejbližší maorské školky, kde jsem se od prvního dne cítila jako doma. Přátelství s Maory mne brzy naučilo, jak důležitá je důvěra, s jakou přijali člověka jim cizího, a jak příjemná je bezprostřední pohostinnost. Ve školce jsem trochu vypomáhala, spíše však

byla po ruce, ale měla jsem stejná privilegia jako ostatní – udělat si čaj či kávu, dát si pauzu, nabídnout cigaretu.

Nelze říct, že bych si mezi svými domorodými přáteli nějak silně uvědomovala svou jinakost. Mnozí se však podívovali zájmu, s jakým jsem přijela tak daleko, abych mohla poznávat jejich kulturu. Když viděli náramek v barvách původních obyvatel Austrálie – žluté, červené a černé (symbolika slunce, země a lidí), ptali se mne někteří Aboriginci, zda jsem z Německa, nebo zda mám na ruce skutečně barvy jejich vlajky. Do obou komunit jsem se navzdory blondatým vlasům a světlé pleti začlenila bez problémů. Jen ty, kdo mne neznali, mohlo asi napadnout několik verzí o tom, kdo jsem – od sociální pracovnice po vzdálenou evropskou příbuznou.

Musím přiznat, že mi někdy přišlo zvláštní, že se spolu se studenty z Ameriky a Německa snažím zjistit něco o původních etnikách, zatímco místní k nim zůstávají lhostejní. Pak za mnou někteří lidé chodili, třásli mi rukou a opakovali, jak je skvělé, že se někdo z Evropy zajímá o kulturu jejich původních obyvatel a snaží se jim pomoci, když to většinová populace neumí a umět ani nechce. Zarážel mne právě tento lhostejný přístup. Na druhou stranu, možná se k českým minoritám nechováme o nic lépe. Je zde jeden zásadní rozdíl: Aboriginci jsou ve své zemi víc doma než Romové u nás, a navíc se museli naučit svou zemi sdílet se západními návštěvníky. Jak by asi žili, kdyby tam Britové na konci 18. století násilně nevrhli? Klasická věda byla orientována pozitivisticky, vývoj znamenal i pokrok a pokrok je vždy hodnocen kladně. Z pohledu klasické antropologie tak Aboriginci ve svém vývoji nepokročili příliš daleko. Z podobného hodnocení, které dalo mimo jiné vzniknout i brutálnější ideám, jako byl antisemitismus, jsme však, doufejme, vyrostli. Aboriginci by se možná stále s klidem procházeli po své zemi s bumerangem a jednoduchým lukem, Austrálie by však zůstala čistá a oni sami silní a zdraví. Co hnalo Brity, stejně jako Španěly a Portugalce, Francouze, Nizozemce či Němce k tomu, aby zabírali, co jim nebylo vlastní? Byla to touha po moci, nedostatek vlastní země nebo jen megalomanství? A teď nepřijemná otázka – nezachovali by se příslušníci všech ostat-

ních kultur stejně, pokud by disponovali stejnými prostředky? Jsme schopni poučit se z vlastní minulosti? Jeden z mých maorských přátel Papa Tom mi řekl: „Jen to všechno vyprávěj tam u vás. Mluv o nás a piš o nás, aby věděli, kdo jsme, jak žijeme a co děláme.“ I díky jeho slovům začínáte právě číst tuto knihu. Rozhodně se v ní nedozvíte všechno, ale snad alespoň něco důležitého.

LIDÉ DUHOVÉHO HADA

Původní obyvatelé Austrálie jsou už dnes velmi vzdáleni představě domorodce v buši, třímajícího bumerang. Poté, co v roce 1788 začali Austrálii osidlovat Britové, se domorodá kultura pomalu přizpůsobovala novým podmínkám. Předmětem zájmu se stali Aboriginci v prostředí měst, politické otázky jejich soužití ve většinové australské společnosti, územní práva, a zejména otázka jejich kulturní identity – kým vlastně jsou původní obyvatelé Austrálie v moderní době a kým byli předtím, v *čase snění*? Začněme tím, kým byli a jak žili ještě v době nedávné, před dvěma sty lety, kdy Evropa zažívala průmyslovou revoluci a napnula své další úsilí jednoznačně k pokroku a k tomu, aby se stala silnější a pokud možno větší – někdy bohužel na úkor jiných.

Zákony země

Aboriginci nevlastní zemi – oni k ní patří.

Život v Austrálii se do příchodu Britů řídil tradičními pravidly, označovanými jako *law*. Pravidla stanovená již v *čase snění* nebo v *čase předků*, tedy v bájně době, vycházela z pevné vazby člověka k přírodě a konkrétně k území, ze kterého pocházel. Kmen měl nárok na to území, na němž jistou dobu pobýval (*native title*). *Law* nebo *customary law* (zvykové právo) se předávalo z generace na generaci hlavně pomocí rituálu – uctíváním posvátných míst, hudbou, tancem, malbou po těle i skalách a také díky ústní tradici. Zvykové právo se však netýkalo pouze samotného rituálu, ale běžného lidského chování a hospodaření nebo rozdělení úloh muže a ženy. Každá skupina mohla mít vlastní pravidla, stejně jako jazyk, vždy však existovala určitá podobnost. Tradiční zákon obsahoval podobné zásady jako Desatero, tedy zákaz vraždy, incestu, znásilnění, svatokrádeže, krádeže, křivého slova i zanedbávání rituální povinnosti. Týkal se však i menších, ovšem závažných prohřešků, jako je neposkytnutí potravy, zanedbávání důležitých vztahů a absence předávání znalostí dalším generacím. Jestliže veškeré sociální chování probíhalo na veřej-